

Шульгіна Валерія, доктор мистецтвознавства,
професор, професор кафедри академічного і естрадного
вокалу та звукорежисури Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ТВОРІВ ЄЛИЗАВЕТИ БІЛОГРАДСЬКОЇ І МАКСИМА БЕРЕЗОВСЬКОГО В АРХІВАХ ЄВРОПИ: РУКОПИСНА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Важливою частиною інструментального національного репертуару першої половини ХVІІІ століття в Україні є перші твори великих форм, що стали відомими виконавцям і педагогам завдяки дослідженням і пошукам вітчизняних учених сьогодення. До перлин українського класичного фортепіанного репертуару можна віднести віднайдені наприкінці ХХ століття твори Єлизавети Білоградської та Максима Березовського.

Єлизавета Білоградська (1739 – після 1764) була камерною співачкою і клавесиністкою при дворі імператриці Єлизавети Петрівни в Петербурзі. Її батько Тимофій Білоградський згадується Якобом фон Штеліним у книзі «Відомості про музику та балет в Росії» як професійний лютніст, співак, а про Білоградську йдеться, що вона – віртуозна клавесиністка, молодша дочка вищезгаданого лютніста Білоградського. Відомо також, що Тимофій Білоградський як талановитий бандурист був привезений до Петербурга з України.

Завдяки науковому пошуку В. Д. Шульгіної і М. Б. Степаненка] вдалося отримати з Берлінської державної бібліотеки копію рукопису твору Є. Білоградської «Менует Штарцера з 8 варіаціями». Австрійський музикант Йозеф Штарцер (1726–1737) працював у Петербурзі з 1757 по 1768 рік. Він створив музику балетів «Перемога Флори над Бореєм», «Аполлон і Дафна», до балетних номерів в опері «Альцеста» Г. Раупаха та разом з Г. Раупахом оперу «Притулок доброчесності», де головну партію виконувала Єлизавета Білоградська. На тему одного з цих творів і були написані зазначені варіації. Досить віртуозний стиль варіацій, різноманітні прийоми варіювання, мелізматики, гармонія близькі до творів Гайдна за наявності оригінального викладу музичного матеріалу. Все це свідчить про неабиякий композиторський і виконавський хист Білоградської. Особливо привабливо звучить цей твір у його виконанні на клавесині.

Розширили український репертуар також віднайдені В. Шульгіною у Національному музеї Кракова три сонати для чембало Максима Березовського: до мажор, фа мажор, сі бемоль мажор.

Максим Березовський (1745–1777) народився в м. Глухові, де на той час знаходилась резиденція останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. М. Березовський навчався спочатку в музичній школі Глухова, потім у Києво-Могилянській академії, сформувався як музикант в Україні. В юнацькі роки переїхав до Петербурга, де виступав в капелі великого князя Петра Федоровича, потім у придворній італійській трупі мав змогу спілкуватися з видатними музикантами Європи. Перебував в Італії більше трьох років (1769–1873). Надзвичайна обдарованість (крім композиторської діяльності, виступав в опері, грав на скрипці, клавесині) сприяла його визнанню в самому центрі європейської музичної культури – Італії. Березовський успішно завершив навчання в Болонській філармонічній академії, мав можливість познайомитися з Леопольдом і Вольфгангом Амадеєм Моцартами, які 1767р. відвідували Болонью для отримання звання болонського академіка музики для юного Вольфганга. Італійський період був найщасливішим у творчості композитора: була поставлена його опера «Демофонт», що мала великий успіх. Повернення в Росію принесло розчарування і передчасну смерть.

Ім'я Максима Березовського, видатного українського композитора, пов'язано з багатьма легендами. Перебування композитора протягом свого життя в різних країнах, трагічна рання загибель стали причиною розпилення його рукописного спадку і можливості відкриття нових невідомих раніше творів композитора.

Так, залишилися лише уривки з опери майстра «Демофонт», що зберігаються в бібліотеці Флорентійської консерваторії ім. Керубіні (копії в Державному музеї музичної культури ім. М. І. Глінки в Москві); шість аркушів з архіву падре Мартіні, що пов'язані з ім'ям М. Березовського, знаходяться в міському музично-бібліографічному музеї при Болонській Комунальній бібліотеці (копії в Інституті мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в Києві), рукописна копія Сонати для скрипки і чембало зберігається в Музичному департаменті Парижської Національної бібліотеки (шифр зберігання D 11688).

Дослідник інструментальної творчості М. Березовського український вчений Михайло Степаненко [5] наводить цікаві відомості про зазначений твір,

що репрезентує раніше невідому галузь спадщини видатного композитора. Титульний лист рукопису засвідчує, що Сонату для скрипки і чембало написав академік Максим Березовський, який перебуває на службі її величності імператриці усієї Русі. Судячи з напису «Pisa 1772», не виключена можливість створення М. Березовським цієї Сонати під час перебування в Італії в 1772 році в місті Піза. У лівому вертикальному куті титулу знаходимо ще одну позначку – *Partie de piano*. Акомпануючими інструментами могли бути в Сонаті – залежно від обставин – і клавесин, і клавикорд, і орган, і фортепіано (не виключено й застосування віолончелі як супровідного інструмента).

Перше виконання Сонати відбулося у ХХ сторіччі, а саме: 26 травня 1981 року в Київській консерваторії. Виконавці – Олександр Панов (скрипка) та Михайло Степаненко (фортепіано).

І ось, нове відкриття Березовського як автора клавірної музики. У Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського передана рукописна копія трьох сонат для чембало соло сі бемоль мажор, фа мажор и до мажор з бібліотеки Чарториських, яка знаходиться в Національному музеї в Кракові. Атрибуція рукописної копії проведена нами разом з центром RISM Польщі (Національна бібліотека у Варшаві), її керівником доктором Іолантою Бичковською-Штаба.

В дослідженні були використані методи аналізу взаємопов'язаних наук. Переважно це методи музикознавства, історичного і музичного джерелознавства, що виявляють походження, атрибуцію, опис, структуру і зміст документальних джерел. Застосування різних форм аналізу сприяло систематизації джерелознавчого матеріалу і його теоретичного усвідомлення.

Аргументація щодо атрибуції сонат була представлена В. Шульгіною [3] і обговорена на конференціях в Києві «Старовинна музика: виконавство, дослідження», в Московській консерваторії «Русские архивы за рубежом», на конгресі RISM у Франкфурті-на-Майні.

Рукописна копія Трьох сонат для чембало Максима Березовського зберігається у фонді «Бібліотека Чарториських» в Національному музеї міста Кракова в Польщі. На титульному аркуші рукопису зазначено італійською мовою «Sonata Per il Clavircembalo Del. Sig. Ber [esowsky]».

Три сонати для чембало, що зберігаються в Національному музеї Кракова, розкривають і доповнюють раніше невідомі грані творчості Максима Березовського як визначного майстра вітчизняної інструментальної музики 18

століття. Сонати написані у традиціях раннього класицизму з великою композиторською майстерністю та бездоганним смаком.

Дослідження рукописної копії зазначених сонат у Польщі разом з керівником національної польської групи RISM доктором Іолантою Бичковською-Штаба виявили наступне. Чорнила, використані для написання нотного тексту, – брунатного кольору. Розліновку аркушів зроблено металевим п'ятилінійним

7-міліметровим раштром. Кількість нотоносців на сторінках – 8. Розмір 285*230 мм.

Нотні тексти всіх трьох сонат виконані одним почерком. Проведений польськими фахівцями з національної групи Польщі RISM аналіз паперу та характер нотного письма свідчать про те, що рукопис виконаний у другій половині ХУІІІ століття (Доктор Іоланта Бичковська-Штаба). Залучення різних форм аналізу паперу та нотної графіки дало змогу на новому рівні приступити до атрибуції зазначених творів та виявити шляхи їх перебування в бібліотеці Чарториських. Порівняння Сонат з автографом Березовського (автограф антифону – екзаменаційної роботи композитора від 15 травня 1771 року, що зберігся дотепер) показує, що копію Сонат зробив переписувач.

Неодноразове виконання зазначених сонат Березовського на клавесині професором Світланою Шабалтіною на кафедрі старовинної музики НМАУ, на конференції у Московській консерваторії імені П. І. Чайковського «Русские архивы за рубежом» в 2001 році, на концертах у Київській філармонії і Андріївській церкві підтвердило, що за своїми мистецькими якостями ці твори належать до кращих сторінок європейської камерної музики ХУІІІ століття.

Віднайдена Михайлом Степаненком Соната для скрипки і чембало до мажор, рукописна копія якої зберігається в Музичному департаменті Паризької Національної бібліотеки, вважається написаною композитором під час його перебування в Італії 1722 року. Порівняння трьох Сонат для чембало із зазначеною вище Сонатою для скрипки і чембало Максима Березовського підтверджує думку, що ці твори належать перу одного автора.

Як могли ці рукописні копії творів Березовського опинитися у бібліотеці Чарториських?

Чарторийські або Чарторижські – знаменитий княжий рід у Литовській, потім у Литовсько-польській державі у ХVІІІ столітті мали таке високе положення в Речі Посполитій, що від них залежала її доля. Партія Чарторийських,

яка користувалася прихильністю королівського двору, шукала підтримки в Росії на відміну від Потоцьких.

Князі Чарторийські мали одну з найбагатших бібліотек Європи, відомої ще у XVII столітті, яка розміщала у місті Пулави в Польщі. Бібліотека вміщала 15000 томів, а число рукописів сягало до 1558. Адам-Казимір Чарторийський (1734–1823), видатний польський діяч, був кандидатом на польський престол, але відмовився на користь свого двоюрідного брата Станіслава Понятовського. Адам-Казимир Чарторийський як людина дуже освічена і комендант варшавського кадетського корпусу багато зробив для розвитку освіти в Польщі. Він – автор декількох літературних творів, що були опубліковані. Приймав у Пулавах імператора Олександра, був близьким до російського імператорського двору.

Його сини Адам-Юрій і Константин-Адам отримали чудову освіту і для її завершення були відправлені в Європу, потім у С.-Петербург. Між великим князем Олександром Павловичем і братами Чарторийськими зав'язалась тісна дружба. Адам-Юрій був управителем міністерства іноземних справ Російської імперії до 1807 року. Він – автор багатьох літературних творів. Є також велика кількість творів про Адама-Юрія Чарторийського. Отже опікування справами освіти, інтерес до поповнення родинної бібліотеки рукописами, причетність до російської культури, подорожі по Європі, під час яких Чарторийські поповнювали родинну бібліотеку, а також родинна близькість до графа Олексія Розумовського через батька генерала Репніна підтверджують можливість купівлі Чарторийськими рукописної копії Трьох сонат Березовського, коли останній був у розквіті своєї слави в Італії і постановки опери «Демофонт» у м. Ліворно (1773 року).

Дослідження документів з фонду № 441 Центрального державного музею-архіву літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) «Матеріали діячів мистецтва і літератури XVII–XIX ст. Колекція» підтвердив можливість подальших джерелознавчих знахідок зі спадщини Максима Березовського. Серед матеріалів колекції колишньої бібліотеки Академії співу в Берліні (Zing-Akademie zu Berlin), що була наприкінці Другої світової війни врятована і вивезена в Україну, а невдовзі повернута у Німеччину, знаходяться унікальні рукописи і стародруки найвідоміших музикантів Західної Європи. Найцінніша її частина – автографи, прижиттєві копії та першодруки музичних творів композиторів з родини Бахів.

Путівником по фонду № 441 ЦДАЛМЛ України, своєрідним каталогом слугували інвентарні книги бібліотеки Київської консерваторії, складені приблизно у 1946 році. Під номером 907 зроблено такий запис; «Рукописні вокальні партії духовного концерту «Благообразный Йосиф».

Справа № 907 складається з шести томів. Двадцять вісім анонімних хорових творів, що складають зміст шести томів рукописних партій, належать Бальдазару Галлупі і Максиму Березовському. Новознайдені твори Березовського – реальна база для поповнення його творчої біографії, публікації нового зібрання хорової спадщини композитора, виконання, музикознавчо-історичних та теоретичних досліджень.

Цей рукопис містить усі надруковані і відомі на цей час концерти Максима Березовського (за винятком «Unser Vater»), літургію (№ 10), причастний вірш (№ 14), а також твори, що вважалися втраченими і відомими тільки за назвами, інколи і за початковими тактами (інципітами).

Отже, пошуки і знахідки українських музикознавців на рубежі ХХ–ХХІ століття підтвердили можливість подальших джерелознавчих відкриттів невідомих сторінок творчості українського Моцарта – Максима Березовського.

Список використаної літератури

1. Шульгіна В.Д. , Яковлев О.В. Пам'ятки культури і музичного мистецтва України ХУШ-першої третини ХХ століття. Київ: НАКККіМ, 2011. 250 с.
2. Шульгіна В.Д. Нариси з історії української музичної культури: джерелознавчий пошук. Київ: НАКККіМ, 2007. С. 14-23.
3. Степаненко М. Соната для скрипки і чембало Максима Березовського // Український музичний архів. Київ: Центрмузінформ, 1995. С. 6–8.